

АЛЬТЕРНАТИВНА ІСТОРІЯ У ДРАМАТИЧНІЙ ПОЕМІ ЮРІЯ КОСАЧА «ОБЛОГА»: МІЖ ДОМИСЛОМ І ВИМИСЛОМ

ALTERNATIVE HISTORY IN DRAMATIC POEM «THE SIEGE» BY YURY KOSACH: BETWEEN SPECULATION AND FICTION

Реутова М.А.,

orcid.org/0000-0002-9340-0059

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри теорії та історії української і світової літератури
Донецького національного університету імені Василя Стуса

Стаття присвячена аналізу провідних закономірностей витворення альтернативного бачення подій української історії в драматичній поемі Юрія Косача «Облога». Виявлено, що драматична поема «Облога» стала зразком поетичного синтезу історії, вимислу й домислу. Автор відтворив у своєму творі історичні події Сучавської оборони 1653 року, широко висвітлив зв'язки українських гетьманів із європейськими володарями того часу, намагання Тимоша Хмельницького створити коаліцію проти румунсько-польських нападів. Встановлено, що «Облога» – не просто драматична поема, а драма-мораліте, у якій фабула підпорядкована моралізаційній, дидактичній домініанті.

Відзначено, що навіть канонічна історична наука нерідко допускає неоднозначні тлумачення різних подій, включно із цілком протилежною їхньою інтерпретацією та різними припущеннями й умовностями. А вже відшукування в минулому фактів, які б підтверджували органічність європейського статусу України, було єдиним засобом для письменників міжвоєнної доби повернути історію Батьківщини у світовий цивілізаційний процес.

Визначено, що під час створення драматичної поеми «Облога» Юрій Косач вдавався до синтезу історичної правди, вимислу й домислу. Письменник акцентує увагу на тому, що українські гетьмани мали міцні зв'язки з європейськими правителями того часу, про що свідчить опис намагань Тимоша Хмельницького зі створення коаліції проти нападів румунів та поляків. Як і всюди у своїх драматичних творах, Юрій Косач затверджує глибинну настанову взаємозв'язку та синтезу двох культур – західної та української, за допомогою зображення маловідомих історичних подій акцентує увагу на тому, що ці культури тісно взаємопов'язані. Трансформація історичних фактів доби Хмельниччини дозволяють автору витлумачити їх відповідно до подій сучасності. Такий підхід робить можливим творення нових художніх образів на основі переосмислених подій вітчизняної історії, що дозволяє вписати Україну та українство в контекст неперервного європейського буття.

Ключові слова: історизм, альтернативна історія, факт, домисел, вимисел.

The article is devoted to the analysis of the leading patterns of creating an alternative vision of the events of Ukrainian history in the dramatic poem "The Siege" by Yury Kosach. It is revealed that the dramatic poem "The Siege" became an example of a poetic synthesis of history, fiction and speculation. The author reproduces in his work the historical events of the Suceava defense in 1653, broadly covering the links between the Ukrainian hetmans and the European rulers of that time, the efforts of Tymish Khmelnytsky to form a coalition against the Romanian-Polish attacks. It is established that "Siege" is not just a dramatic poem, but a drama-morality, in which the plot is subordinate to the moralizing, didactic dominance.

It is noted that even canonical historical science often allows for ambiguous interpretations of different events, including the exact opposite of their interpretation and different assumptions and conventions. After all, finding in the past facts that would confirm the organic status of Ukraine's European status was the only means for writers of the interwar period to return the history of the Motherland to the world civilization process.

It is determined that when creating the dramatic poem "The Siege" by Yury Kosach resorted to the synthesis of historical truth, fiction and conjecture. The writer emphasizes that the Ukrainian hetmans had strong ties with European rulers of the time, as evidenced by the description of Tymish Khmelnytsky's efforts to create a coalition against the attacks of Romanians and Poles. Like everywhere else in his dramatic works, Yury Kosach affirms the deep establishment of the interconnection and synthesis of the two cultures – Western and Ukrainian, with the help of depictions of little-known historical events that emphasize that these cultures are closely interrelated. The transformation of the historical facts of the Khmelnytsky's era allow the author to interpret them according to the events of the present. Such an approach makes it possible to create new artistic images on the basis of rethinking the events of national history, which allows to enter Ukraine and Ukrainians into the context of a continuous European existence.

Key words: historicism, alternative history, fact, speculation, fiction.

Постановка проблеми. Альтернативна історія як жанр являє собою художнє осмислення різних варіантів історичного розвитку (що було б, якби?), тобто постає своєрідним різновидом гри з історією та часом. Одним із варіантів альтернативної історії є творення іншого минулого з відповідними наслід-

ками для сучасного. Якщо в минулого не може бути альтернативи, то не може її бути і в майбутнього, що є логічним продовженням минулого, зумовленим його законами і закономірностями.

Контroversійність подій вітчизняної історії змушує звернути особливу увагу на спроби осмис-

лення вітчизняними митцями як хрестоматійних, так і маловідомих історичних сюжетів. Одним із прикладів подібного прочитання національної історії є драматична поема «Облога», що була створена Юрієм Косачем у 1940 році та видана окремою книжкою 1943 року. Вона мала великий успіх, і в режисерській обробці Йосипа Гірняка витримала на сценах галицьких театрів близько п'ятдесяти постановок. Драматична поема була написана в час, коли напад нацистської Німеччини на свого союзника СРСР, спільно із яким вона нещодавно ділила Польську державу, викликав у середовищі українських націоналістів, до яких належав тоді Ю. Косач, надії на новий історичний шанс – вибороти незалежність України.

Основну увагу у драмі зосереджено на зображенні Національно-визвольної війни українського народу проти Речі Посполитої. Автор відтворює події та наслідки Сучавської облоги 1653 року під проводом Тимоша Хмельницького, проте сама облога постає лише основою для трансформації автором історичних подій доби Хмельниччини. Письменник створює нові художні образи, за допомогою яких цілком упевнено аргументує ідею європейського майбутнього. Молодий Тиміш був головним об'єктом надій, планів та дипломатичних маніпуляцій батька, саме із цієї історично доленосної перспективи сприймає постать Тимоша Хмельницького Юрій Косач і під цим кутом інтерпретує у драмі його важливе значення для української держави, творячи альтернативну історію Сучавської облоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному літературознавстві активно досліджуються причини перетворення історії та засоби її моделювання (Д. Затонський [4], Надія Маньковська [6] та ін.). Залучено до наукового розгляду й одну з форм моделювання історії у фантастичній літературі – альтернативну історію (А. Валентинов [1], Д. Володихин [2], Б. Невський [7], Олена Петухова [10], І. Чорний [10]).

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення закономірностей побудови альтернативного історичного простору у драматичній поемі Юрія Косача «Облога».

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

1. Розглянути наявні в літературознавстві концепції історизму.
2. Визначити своєрідність взаємодії домислу та вимислу у формуванні художнього простору драматичної поеми.
3. Охарактеризувати авторську рецепцію історичного минулого України у драматичній поемі Юрія Косача «Облога».

Виклад основного матеріалу. Назва драматичної поеми «Облога» постає вербальним маркером концепту (первинної ідеї, задуму) тексту, що відображає естетичну та ідеологічну позицію автора, тобто алюзійно вказує на історичні події Сучавської облоги 1653 року. Проте Ю. Косач не відтворює хронологічної послідовності військових дій, а намагається інтерпретувати минуле та витворити альтернативну картину сучасності: яким гетьманом і державним діячем був би Тиміш Хмельницький, якби не загинув від ран, завданих ударом гарматного ядра в час Сучавської облоги? Чи виправдав би високі сподівання свого батька? Яку політичну долю приніс би Україні час його правління? Як прихильник націоналістичних ідей, драматург виступив проти зображення Переяславської угоди 1654 року як єдиного бажаного, «історично правильного» вибору, тому у драматичній поемі зображує постать Тимоша Хмельницького як символ можливої інтеграції України в європейський цивілізаційний простір.

Ю. Косач переносить топос облоги з Молдови до Речі Посполитої. З історичних джерел відомо, що Тимофій був одружений із донною Розандою, дочкою молдовського господаря Васіле Лупу. Занепокоєні посиленням українсько-молдовського союзу, Польща, Валахія і Трансільванія об'єдналися в антиукраїнську коаліцію. Передумовою Сучавської облоги став той факт, що у квітні 1653 р. валаський господар Матвій Басараб і трансільванський князь Юрій (Д'єрдь) II Ракоці за підтримки польського уряду захопили Ясси й посадили на престол свого ставленика Георгія Стефана. Він зумів вигнати Васіле Лупу з Молдови, після чого той утік до Хотина, а потім до Кам'янця, просячи в Богдана Хмельницького надання йому негайної допомоги.

Український історик В.А. Смолій, даючи оцінку діям гетьмана під час молдовських походів, зазначає: «Богдан Хмельницький вирішив відгукнутися на заклик свата, що стало його суттєвим політичним прорахунком. Він втрутився у внутрішні справи васально залежної від Порту держави, маючи підтримку султанського уряду, який згодився на перехід обох Дунайських князівств під вплив Хмельницького; але поява українських військ у Молдові на боці Васіле Лупу означала ворожі дії проти Волощини й Семигорода, що відразу ж робило їхніх володарів союзниками Речі Посполитої в боротьбі з Україною» [8, с. 90]. На переконання В. Смолія, другою небезпечною помилкою Хмельницького стало призначення головнокомандувачем козацького корпусу хороброго, але запального й недосвідченого у військо-

вих справах і політичних інтригах сина Тимоша замість перевіреного в боях Івана Богуна.

Перебіг військових дій під Сучавою відновити досить складно, але історики відзначають, що найтяжчі бої відбулися 10-12 вересня 1653 року, коли козаки спробували прорвати облогу. Після її початку Тиміш надіслав листа до Богдана Хмельницького, у якому прохав про допомогу. 29 серпня 1653 року Хмельницький одержав тривожного листа від сина, проте, маючи в Чигирині тільки 10 тисяч вояків (інші полки збиралися під Білою Церквою), перед загрозою наступу поляків не наважився відправити до Сучави великі сили (кілька тисяч козаків не могли врятувати ситуації). Саме через недостатню кількість військових сил Сучавська облога для запорізького війська закінчилася поразкою та смертю Тимофія Хмельницького. В. Смолій подає дві версії загибелі Тимоша. За однією версією, Хмельниченко зазнав поранення у стегно коло пахвини під час гарматного обстрілу українських позицій. Інший варіант його загибелі – Тиміш був поранений уламками скрині, в яку було влучено з гармати. Почалася гангрена, від якої 15 вересня 1653 року він і помер.

Автор свідомо переносить акцент саме на національно-визвольні змагання українського народу проти Речі Посполитої, відкидаючи той факт, що приводом молдовських походів 1652–1653 років були суто династичні стосунки Хмельницького з молдовським правителем Василе Лупу. Також драматург уводить уявну передислокацію військових сил із Молдови на українські землі, які були захоплені поляками. Головний герой, Тиміш Хмельницький, видаючи себе за італійського архітектора Дель Акву, викликає довіру Карля Дольче, учня відомого митця, та його дружини, потайки віднаходить підземний хід у їхньому будинку, за допомогою якого козаки здійснюють глибокий підкоп та закладають міну в бастіоні. Завдяки винахідливості Тимоша за кілька днів польське місто було захоплене українськими козаками. Розкривши підступні плани Бербецького, Тиміш засуджує його до страти та завдяки підтримці Карля Дольче починає відбудовувати пам'ятки архітектури на українських землях. Сучавська облога призвела до глибокої політичної кризи в Україні, у творі ж Ю. Косача завершується несподіваним успіхом, що підтверджує альтернативне прочитання подій письменником.

У драматичній поемі «Облога» умовно можна виокремити дві сюжетні лінії. Одну з них репрезентують представники українського козацтва: Тиміш Хмельницький, Шостенко, Стеткевич, Топіга. Карльо Дольче, Беатріче,

Януш Бербецький та Дель Аква представляють європейську інтелігенцію.

В історичних свідченнях і документах, а згодом – вільно белетризованих розвідках істориків епохи романтизму постать гетьмана Тимофія Хмельницького досить контроверсійна з огляду на колористичність анекдотичних описів і різких оцінок. Найбільше свідчень про Тимоша збереглося у ворожих до нього польських, волоських чи семигородських джерелах, із яких він постає то диким, неоковирним і грубим молодиком, то жорстоким різуним, схильним до нападів шаленого гніву, то бабієм-еротоманом, який влаштовує у перервах між битвами п'яні оргії у своєму наметі. Молдовський літописець Мірон Костін нарікав на програній із вини Тимоша Хмельницького похід на Мунтенію 1652 року, адже він «спричинив, мовляв, розбрат серед козацько-волоського війська, спершу вбивши писаря Контаровського, а згодом, ударивши у плече Богуна, задав йому таку рану, що той під час цілого походу мав руку зав'язану: така дика була Тимошева вдача» [3, с. 94]. Посланці коронного підканцлера Ієроніма Радзейоського писали: «Тиміш, син Хмельницького, великий дивак, великий тиран, не статочний. Щоби його приборкати, аж той присягнув, що буде добрий, статочний, – тоді велів його одкувати. Часто Хмельницький на нього до шаблі поривався, так що той йому тікає з очей...» [3, с. 94].

Михайло Грушевський, наводячи ці та подібні цитати в «Історії України-Руси», тлумачить їх як фантастичну «лірику», яка «досить характерна – не для особи Тимоша, а для його часу й середовища» [3, с. 94]. Водночас історик констатує, що оповідання про Сучавську облогу в німецькому збірнику цілком вільне від усіляких легенд, якими розписували особу Тимоша місцеві анекдотисти. У цьому випадку оцінки «місцевих анекдотистів» особливо гіперболізовані й упереджені, адже йшлося про ведення пропаганди проти людини, чия доля могла серйозно вплинути на перетасування політичних ієрархій Центрально-Східної Європи, з наслідками для європейської політики в цілому. Тиміш був головним об'єктом надій, планів та дипломатичних маніпуляцій його завбачливого батька, тому заручини, а згодом і шлюб Тимофія з домною Розандою, дочкою молдовського господаря Василе Лупу, були не тільки особистим успіхом Хмельницького, який поріднився з одним із княжих родів Центральної Європи, але після планового проголошення Тимофія королем – дали б теж і козацькій Україні легітимний статус європейської держави. Тому і смерть Тимоша в обложеної польськими, мунтенськими і семигородськими вій-

ськами Сучаві у вересні 1653 року позначила крах дипломатичної концепції Богдана Хмельницького і примусила його зробити різкий поворот у зовнішній політиці, підписати Переяславську угоду 1654 року з російським царем.

Ю. Косач подає ідеалізований образ молодого гетьманіча. Тиміш Хмельницький постає у драмі європейським інтелектуалом, який добре знається на бароковому мистецтві, вивчає твори Овідія й Петрарки. Погляди на життя і суспільство формують образ головного героя. Найголовнішими правилами поведінки для Тимоша були сміливість та вірність українській землі. Він одержимий волею до свободи, бо, на його думку, кожен повинен боронити свій народ та віру. З метою швидкого захоплення міста Хмельниченка видає себе за відомого архітектора Дель Акву та упродовж усієї поеми грає роль його двійника. Мотив двійництва зближує «Облогу» Ю. Косача із п'єсами І. Костецького, Людмили Коваленко та Ю. Тарнавського. Двійництво у драмі Ю. Косача стає одним із способів розкриття образу героя. Зв'язки між героєм і його двійником існують не стільки в часі, скільки у просторі художнього розгортання композиції.

Надмірна ідеалізація, фольклорна типовізація у драмі «Облога» підтверджують повний відхід драматурга від історичної правди, на відміну від зображення Тимоша в оповіданні «Талісман», яке було написано Ю. Косачем на десять років пізніше. В експресіоністично неспокійному тексті «Талісману» постать гетьманіча Тимоша Хмельницького не ідеалізована, а наближена до історичного прототипу. Це особистість самозаглиблена, відчужена від свого оточення, весь час свідомо небезпеки; ця людина не певна своєї долі й місця в житті, а відтак і відчайдушна, самозакохана, владна і жорстока. Це пояснюється тим, що оповідання було написано на початку 1950-х років, після травматичних пережитків війни, які розвіяли політичні ілюзії, та й після мурівського періоду із його мріями про українську «велику літературу». М.Р. Стех зазначає: «У такому зображенні, – очевидно, несумісному з реальною історичною постаттю, – відчутне бажання Косача «переписати історію» і представити «європейський шанс» України в половині XVII століття реальнішим і закономірнішим, аніж це було насправді, – без сумніву, заради того, щоб розбудити в земляках гордість за своє європейське минуле та віру в те, що цього разу, в половині XX віку, аналогічний шанс вдасться використати» [9, с. 189].

Відомо, що драматург проводив багато часу в архівах, щоб ознайомитися з низкою універса-

лів, дипломатичної кореспонденції, гетьманських наказів та інструкцій. Тому можна висловити гіпотезу, що введення у драму «Облога» образів трьох козаків – Стеткевича, Топіги та Шостенка – не є художнім вимислом автора, а постає репрезентацією історичної правди.

Свідчень про всіх учасників Сучавської облоги не збереглося, тому можна тільки висунути гіпотезу про ймовірність участі Шостенка, Стеткевича та Топіги в молдовських походах 1652–1653 років. Це підтверджує прагнення Юрія Косача відтворити маловідомі сторінки вітчизняної та європейської історії, заповнити фактографічні лакуни в інтерпретації доленосних подій української минувшини.

Юрій Косач у драмі «Облога» вдається до художнього домислу, зокрема зміщення часових меж історичних фактів, переосмислення деталей особистого та творчого життя певних митців та історичних постатей.

Елементи художнього домислу помітні у творенні образу Вишневецького (у драмі Ю. Косача він не має імені). Очевидно, йдеться про Ярему-Михайла Вишневецького, відомого державного діяча Речі Посполитої та Русі-України. Ярема був відомим політиком, воєначальником та ідеологом української колонізації лівого берега Дніпра. Архітектор Карль Дольче приїздить з Італії саме на запрошення польського правителя Вишневецького: «Мені Хмельницький знівечив життя, / Бо ж Вишневецький храм новий почати / Збирався цього року. Доручив / В Крем'янці замок відновляти пишно» [5, с. 160]. Художній домисел драматурга виявляється в тому, що облога під Сучавою відбулася в 1653 році, а реальний Ярема Вишневецький помер у 1651 році, тобто за логікою розвитку історичних подій Ярема не міг правити в той час. Ю. Косач вільно поводить із хронологією, тим самим порушує історичну правду.

Порушення історичної правди полягає в тому, що Карль Дольче насправді був італійським художником доби бароко та писав лише релігійні картини, натюрморти, портрети. Юрій Косач приписує художнику авторство каплиці святого Флоріяна. Проте з історії української культури відомо, що каплиця святого Флоріяна була встановлена князем Владиславом Чарторійським у 1889 році, бароковий художник жодного відношення до каплиці не мав. Звернення драматурга до образу Дольче можна пояснити значним попитом на мистецькі роботи архітектора в Західній Україні. Відомо, що Карль багато писав на замовлення, зокрема Дольче розмальовував Церкву святого Івана Хрестителя (нині Хмельницька область).

Художній вимисел – одна із граней образного пізнання дійсності. Письменник не копіює дійсність, а художньо переосмислює її в образах. Такими художніми образами, витвореними уявою Ю. Косача, постають Беатріче та Януш Бербецький.

Бербецький – це збірний образ, який уособлює польських шляхтичів. Януша характеризує його котяча, підступна, улеслива хода. Така художня деталь підкреслює неоднозначність трактування образу. Він освідчується Беатріче, єдиний починає здогадуватися про двійництво Дель Акви, готує підступні плани проти Тимоша, а наприкінці твору постає зрадником, який задля дрібної вигоди доносить на свого вчителя: *«Гетьманичу, благаю, не хехтуй ти / Моїми свідченнями. Карльо Дольче / І монна Беатріче – це злочинці, / Що зраду вам з тиранами готують»* [5, с. 163]. Саме тому образ Бербецького ототожнюється з біблійним персонажем Юдою Іскаріотом. Страта Бербецького видається цілком типовою в контексті мотиву зрадництва. Закономірною виявляється смерть поляка саме від рук Тимоша Хмельницького, який уособлює ідеї та прагнення українського народу.

Беатріче втілює своєрідний образ «чужої жінки», вона належить одному чоловіку, але це не

заважає їй вступати у близькі стосунки з іншими. На початку твору взаємини Тимоша й Беатріче нагадують історію кохання Данте Аліг'єрі та Беатріче Портінарі. Як відомо, Беатріче була першим, платонічним коханням Данте, згодом пов'язала своє життя з іншим чоловіком, проте залишалася музою для поета все його життя. У драмі Ю. Косача Беатріче закохується в головного героя й починає виконувати дещо трансформовану роль музи: музи не митця, а воїна.

Висновки. Отож характерною ознакою драматичної поеми «Облога» Ю. Косача постає синтез історії, вимислу й домислу. Драматург репрезентує зв'язки українських гетьманів із європейськими володарями того часу, намагання Тимоша Хмельницького створити коаліцію проти румунсько-польських нападів. Драматург відтворює глибинну настанову синтезу двох культур – західної та української, зображує маловідомі історичні події, що тісно пов'язують ці культури. Трансформуючи історичні факти доби Хмельниччини, автор тлумачить їх суголосно подіям сорокових років минулого століття і на цій основі творить нові художні образи, які репрезентують ідею європейського майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Валентинов А. Творцы «конструкта» (Альтернативная история: новые тенденции). URL : http://community.livejournal.com/valentinov_uk/19389.htm.
2. Володихин Д.М. Маргинализация исторической информатики. *Информационный бюллетень ассоциации «История и компьютер»*. № 18. 1996. С. 15–18.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Київ : Наукова думка, 1994. Т. 1. 736 с.
4. Затонський Д. Про роман Юрія Косача «Володарка Понтиди». *Косач Ю. Володарка Понтиди: роман*. Нью-Йорк, 1987. С. 442–443.
5. Косач Ю.М. Облога : драматична поема. *Кур'єр Кривбасу*. № 287-288-289, 2013. С. 150–230.
6. Маньковская Н.Б. Феномен постмодернизма. Художественно-эстетический ракурс. Москва; Санкт-Петербург : Университетская книга, 2009. С. 296–364.
7. Невский Б. Альтернатива есть! Модели альтернативной истории. *Мир фантастики*. № 10. 2004. С. 21–23.
8. Смолій В. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. Київ : Наукова думка, 1999. 236 с.
9. Стех М.Р. Листування через океан і бар'єр між поколіннями. *Кур'єр Кривбасу*. № 299-300-301 (жовтень-листопад-грудень). 2014. С. 189–193.
10. Чёрный И., Петухова Е. Современный русский историко-фантастический роман. Москва : Мануфактура, 2003. 136 с.